

EUTANAZIJA (II)

Vojko Devetak

Teologija i eutanazija

Problem eutanazije katolička teologija rješava na temelju naravnog zakona, božanske objave i crkvenog Učiteljstva. Sveto pismo ne daje precizno rješenje problema eutanazije, već nas poučava o temeljima na kojima osnivamo dokaze, a to su: ljudsko dostojanstvo, zaštita ljudskog nevinog života i zapovijed ljubavi koja urgira da treba čuvati svoj život i život bližnjega.

Naravni zakon protivi se eutanaziji

Naravni zakon obvezuje sve ljude jer svi imaju istu ljudsku narav. »Svako ljudsko biće je osoba, tj. narav snabdjevena razumom i slobodnom voljom, i prema tome subjekt prava i dužnosti koje neposredno i simultano izviru iz same naravi: prava i dužnosti koje su stoga opće, nepovredive, neotuđive.«⁵⁴ Jedno od temeljnih prava naravi je pravo na život. Ljudi svojim razumom u svojoj nutрини znaju što je dobro i što je zlo (usp. Rim 7, 22—23). To je »upisano u njihovim srcima« (Rim 2, 14—15), dolazi iz ljudske nutrine, a ne izvana kao popis zapovijedi. Radi se o zakonu ili pravu koje je starije od svake pozitivne odluke ljudskog auktoriteta. Iz same naravi i životnog finaliteta čovjek je, prije nego je čuo Stvoritelja života, deducirao imperativ: »Ne ubij«. Postao je svjestan da život nadvisuje svako ljudsko vlasništvo nad njim i neposredno shvatio da je život dar s kojim se raspoláže samo u smjeru postignuća životnog finaliteta i da je po tome nedirljiv.

Iz naravnog zakona čovjek spoznaje da je život vrijednost koja mu nije totalno stavljena na raspolaganje. Da bi mogao raspolagati ljudskim životom, odnosno da bi ga mogao po svojoj volji uništiti, morao bi imati nad njim apsolutnu vlast. Međutim, nijedan čovjek ne može nad drugim čovjekom imati apsolutnu vlast, jer bi morao od njega biti bitno viši. Nijedan pak čovjek nije bitno viši od ostalih ljudi. Svi imaju istu narav i stoga su svi bitno jednaki. Nitko ne može svojatati pravo bitne superiornosti. Ako to čini, povređuje temeljni princip naravnih ljudskih prava.

»Naravna prava na život, sigurnost života, integritet, dostojanstvo itd. nerazrješivo su, u samoj osobi koja je njihov subjekt, povezani s isto tako odgovarajućim dužnostima; a oboje ima u naravnom zakonu svoj korijen, svoju hranu, nerazorivu snagu. U ljudskom suživotu svako naravno pravo u jednoj osobi sadrži odgovarajuću dužnost u svim drugim osobama: dužnost priznati i poštivati to pravo. Svako temeljno pravo osobe svoju moralnu snagu, neuništivost vuče iz naravnog zakona i nalaže odgovarajuću dužnost.«⁵⁵

⁵⁴ Ivan XXIII., *Pacem in terris*, AAS 55 (1963), str. 259.

⁵⁵ Ivan XXIII., nav. dj., str. 264.

Čovjek kao takav po svojoj naravi je etičko, moralno biće koje se u praksi mora samoostvariti u svojoj čovječnosti. To je aktivnost s kojom on ostvaruje svoju ljudsku bit. Prema tome, one koji ne poznaju ili neće da priznaju božanski zakon, obvezuje naravni zakon da čuvaju i štite život.

Međutim, naravni zakon nije sam od sebe, on je od Boga Stvoritelja, jer stvorena narav nužno zahtijeva i pretpostavlja Stvoritelja. I upravo u Bogu stvoritelju i zakonodavcu sva je snaga naravnog zakona. »U dubini savjesti čovjek otkriva zakon koji on sam sebi ne daje, ali kojemu se mora pokoravati. Čovjek naime ima u sruu zakon što mu ga je Bog upisao. U pokoravanju tom zakonu jest isto čovjekovo dostojanstvo« (GS 16). U tim saborskim riječima odjekuje riječ Pija XII: »U odlukama savjesti pojedini se čovjek neposredno susreće s Bogom i pred njim odlučuje bez intervencije ikakvog zakona, bez ikakva auktoriteta, bez ikakve zajednice, bez ikakva kulta ili vjeroispovjesti. Postoji samo osobni čovjekov Ja i osobni Božji Ja, ne od Boga zakona, već od Boga Oca s kojim se treba sjediniti u sinovskoj ljubavi.«⁵⁶

Dostojanstvo ljudske osobe protivi se eutanaziji

Već po samom naravnom zakonu ljudsko dostojanstvo je nepovredivo u svojim pravima; »ali ako se ljudsko dostojanstvo promatra u svjetlu božanske objave, tada se ono pokazuje neusporedivo više, budući da su ljudi otkupljeni krvlju Isusa Krista i po milosti postali Božja djeca i prijatelji, te baštinioci vječne slave.«⁵⁷ Čovjek je slika Boga u trima osobama i po tom je i on osoba i subrat Bogo-Čovjeka Isusa Krista. On pak nije slika Božja samo po duhu nego: čovjek kao takav, i stoga mu nije dopušteno da prezire tjelesni život jer njegovo dostojanstvo zahtijeva da slavi Boga u svome tijelu (usp. GS 14). Ljudsko dostojanstvo, dakle, ne ovisi o stupnju njegove djelatnosti ili doprinosa ekonomiji; stoga nitko ne može prisvojiti pravo i reći da je život njegova blišnjega nekoristan ili beznačajan, pa prema tome nema ni prava osuditi ga na smrt. »Čovjek odvojen od Boga postaje sebi i drugima užas; jer uzajamni odnosi među ljudima bezuvejtno zahtijevaju pravilan stav čovjekove savjesti prema Bogu izvoru istine, pravde i ljubavi.«⁵⁸ Moralni se red odvojen od Boga dezintegrira. »Svi su ljudi braća po božanskom očinstvu: mogu li oni ljubiti jedni druge, ne kršiti prava drugoga«⁵⁹ »ako se isključi pojam općeg Božjeg očinstva, koje je princip ljudskog dostojanstva«? — pita Pavao VI.⁶⁰

Čovjek je u službi života, a nije njegov gospodar

»Sabor namjerno izbjegava neodređeni, dvoznačni i prevladanom filozofijom opterećeni naziv 'narav'. Ističe osobu, koja je u konačnici ljudska narav. U svjetlu tog personalizma izlaže princip služenja života

⁵⁶ Pijo XII., AAS 44 (1952), str. 415—416.

⁵⁷ Ivan XXIII., *Pacem in terris*, str. 259.

⁵⁸ Ivan XXIII., *Mater et Magistra*, Pazin, 1963, br. 215.

⁵⁹ Pavao VI., *Govor 22. XII. 1964.*

⁶⁰ Pavao VI., *Poruka 24. VI. 1965.*

(«vitae ministerium» GS 51).⁶¹ Čovjek je u službi života i razumni Božji suradnik. Bog je izvor života, a čovjeku je povjerio službu i odgovornost za život. Život je uvijek dar Boga koji se je udostojao čovjeka pozvati na suradnju da bi život propupao, razvijao se i rastao, ali je sebi rigorozno rezervirao pravo da ga ugasi. Čovjek može pripadati samo Bogu, ali u tom pripadanju njegov je neposredni zadatak da se kao Božja slika trajno ostvaruje i usavršava. Po tom čovjek prevladava poredak korisnosti jer čovjekova savršenost postaje dobro u sebi koje ne može biti podređeno nijednom stvorenom biću, nego jedino Bogu. »Bog nad njim ima punu vlast, a čovjek tu participira kao subjekt koji ima stvarna i autentična prava. Prava na posjedovanje, čuvanje i promicanje svoga života i svoje osobnosti.«⁶² Iz toga slijede »tri osnovna imperativa: braniti život, liječiti život i promicati život.«⁶³ »Bog, gospodar života, povjerio je ljudima uzvišenu zadaću da održavaju život (praecellens servandi vitam ministerium), i tu dužnost moraju vršiti na način dostojan čovjeka« (GS 51). U tom smislu i Pio XII. govori o čovjeku kao gospodaru osobnog prava na život.⁶⁴ Prema tome, veli V. L. Heylen: »Stara terminologija koja čovjeka smatra korisnikom svoga 'ja' možda zaboravlja da Bog svakom čovjeku daje moralna svojstva ne zbog suplementarne dobrohotnosti svoje vlasti, nego po istoj naravi koju je On stvorio.«⁶⁵

Sveto pismo očito je protiv eutanazije

Sigurnost ljudskog života Bog je kategorički zaštitio svojom zapovjedi: »Ne ubij«, koju je više puta ponovio i naglasio (Izl 20, 13; Pnz 5, 17; Mt 5, 21; Lk 18, 20). Bog i osvećuje i kažnjava nevino prolivenu krv počev od slučaja Kaina (Post 9, 5 sl; Suci 9, 23; 1 Kr 2, 32; Ez 24, 7). Bog ne sankcionira nevino prolivenu krv uvijek na način kao u slučaju Kaina. On redovito sankcionira i kroz savjest: »glas nevine krvi vapi u srcu ubojice uporno i predano i tu nije moguć unutrašnji mir koji se postiže egoističnim sofizmom.«⁶⁶ Očito je da je ubojstvo čin koji se na apsolutan način protivi zapovijedi ljubavi. Zbog posebne Božje ljubavi život je svet, a u planu spasenja postaje još svetiji jer svaki čovjek po Kristu postaje Božje dijete, a Krist će prema našim odnosima ili propustima prema bližnjemu na koncu svijeta donijeti sudbomosne odluke (usp. Mt 25, 31—46). Bog je vlasnik života kojega je zaštitio zapovijeđu: »Ne ubij«, a nikome nije dao vlast nad ljudskim životom. »Naravno da bi Bog mogao čovjeku dati vlast da uništi život; ali takav mandat mora biti evidentno dokazan jer protiv sebe ima tako općenitu normu tako teškog sadržaja.«⁶⁷

Božanski zakon na apsolutan i kategoričan način bez obzira na samilost, korisnost, eugeniku itd. zabranjuje ubojstvo i samoubojstvo, odnosno

⁶¹ Heylen V. L., *La Chiesa nel mondo di oggi*, Firenze, 1966, str. 366.

⁶² Goffi T., *La Chiesa nel mondo contemporaneo*, Asti, 1966, str. 542.

⁶³ Pavao VI., *Poruka za dan mira*, *Osservatore Romano* 15. XII. 1976.

⁶⁴ Pio XII., *AAS* 44 (1952), str. 787.

⁶⁵ Heylen V. L., nav. dj., str. 366.

⁶⁶ Pavao VI., *Poruka za dan mira*, *Osservatore Romano*, nav. dj.

⁶⁷ Perico G., *A difesa della vita*, Milano, 1964, str. 189.

eutanaziju koja nije drugo nego kamuflirano ubojstvo i samoubojstvo. »Eutanazija je uvijek zlo, ona ima svu negativnost ubojstva s dodatkom što se ubija nevinoga i s daljnjim otežavajućim okolnostima jer se obično radi o nekome koji se ne može braniti, a kojega usmrćuju one iste osobe koje bi mu po naravi ili profesiji morale biti odlučni branitelji.«⁶⁸

Crkva i njezino Učiteljstvo više puta je izrekla tako jasan sud o eutanaziji da se nema što prigovoriti, a još manje pozivati na samilosnu ljubav prema jadnim stvorenjima. »Svako ljudsko biće« — kaže Pio XII. — »pa i dijete u majčinoj utrobi ima pravo na život neposredno od Boga, ne od roditelja, niti od bilo kojeg društva ili ljudskog auktoriteta. Stoga nema nijednog čovjeka, nijedne ljudske vlasti, nijedne znanosti, nijedne liječničke, eugeničke, socijalne, ekonomske, moralne 'indikacije', koja bi mogla pokazati ili dati valjan juridički naslov za direktno i slobodno raspolaganje s nevinim životom, to će reći na raspolaganje koje smjera za njegovim uništenjem, bilo kao ciljem, bilo kao sredstvom za jedan drugi cilj.« Zatim, aludirajući na već spomenuti dekret sv. Oficija iz 1940.,⁶⁹ nastavlja: »Direktno uništenje tobožnjeg 'života bez vrijednosti', rođenog ili nerođenog, što se ima nekoliko godina prakticira u velikom broju, ne može se ni na jedan način opravdati. Stoga kad je ta praksa počela, Crkva je izričito izjavila, da je protiv naravnog i božanskog pozitivnog zakona i prema tome da je nedozvoljeno ubiti, pa i po naređenju javne vlasti, one koji, premda su nevini, zbog fizičkih ili psihičkih mana nisu korisni naciji, nego postaju njezin teret. Život nevinoga je nepovrediv i bilo koji direktni napad ili atentat protiv njega povreda je jednog od temeljnih zakona, bez čega je nemoguć siguran ljudski život.«⁷⁰ U najnovije vrijeme Pavao VI. osjećajući ugroženost ljudskog života i nepoštivanje međunarodnih deklaracija o pravu na život, dramatskim riječima naglašava »da je život svetinja, da ne podliježe nikakvoj proizvodnoj vlasti uništenja, da je nepovrediv i dostojan svakog poštovanja, brige i svake žrtve. Za onoga koji vjeruje u Boga, to je prirodno i obavezno po religioznom transcendentalnom zakonu. Pa i za onoga koji nema te sreće da prizna Božju ruku kao zaštitnicu i osvetnicu svakog ljudskog bića jest i na osnovi ljudskog dostojanstva mora biti razumljiv taj osjećaj svetošti života, tj. nepovredivosti ljudske egzistencije.«⁷¹

Dakle, nitko pa ni državna vlast ne može prisvajati pravo nad životima nevinih. Državna vlast dužna je štiti život i opće dobro građana. Legaliziranje eutanazije može izazvati neželjene i zlokobne posljedice. »Oni pak koji, dok zahtijevaju vlastita prava, ne ističu odgovarajuće dužnosti« — veli Ivan XXIII. — »padaju u opasnost da s jednom rukom grade, a s drugom ruše.«⁷²

Želja i pristanak bolesnika ne mogu učiniti izuzetak od općeg zakona. Bolesnik nema nikakva naslova koji bi mu davao vlast da raspolaže sa

●

⁶⁸ Rossi L., u *Dizionario di teologia morale*, Roma, 1973, str. 357.

⁶⁹ AAS 32 (1940), str. 553.

⁷⁰ AAS 43 (1951), npr. 17—18.

⁷¹ *Poruka za dan mira*, nav. dj.

⁷² *Pacem in terris*, nav. dj., str. 264.

svojim životom. »Pravo svakog ljudskog bića na život povezano je s njegovom dužnošću da se očuva na životu«.73 Pa iako to bolesnik želi, nitko nije vlastan da nad njim izreče smrtnu osudu i da je izvrši. Ako bolesnik sam sebi zadaje smrt ili neće da uzima lijekove samo da umre, to je direktno samoubojstvo. Može se dogoditi da bolesnik doznajući za svoju neizlječivost doživi mentalne perturbacije i od straha pred teškim bolovima dokonča svoj život. U tom slučaju teško je prosuditi njegovu subjektivnu krivnju. To prepustimo Bogu, jer zlo je u srcu i samo Bog ga može riješiti. »Čini se da se takav slučaj može promatrati u razmjeru sa samoubojstvom mentalnih bolesnika i prema tome oslobođenim od odgovornosti«.74

Neizlječivost, blizina sigurne smrti i teške patnje također nisu razlozi koji bi mogli izbrisati delikt ubojstva. Djelovati protiv naravi i tražiti izuzetak od općeg zakona u ime neizlječivosti jest apsurdno, jer znanost svoj razlog ima upravo u održavanju zakona. Liječnička znanost svoju nemoć i ograničenost ne može otkloniti kršenjem zakona; ta je nemoć poticaj za traženje i zalaganje. »Svaki oblik direktne eutanazije, to će reći davanje narkotika da se izazove ili ubrza smrt, nedozvoljen je, jer se želi direktno raspolagati sa životom«.75

Također su neprihvatljivi motivi pijeteta. I najplemenitiji osjećaji ne smiju mimoći razumnost, osobito kad su u pitanju ili se na kocku stavljaju principi života i temelji moralnog reda. »Kontrola osjećaja u tim slučajevima nije neosjetljivost i okrutnost, nego sam zahtjev one apsolutnosti koja karakterizira temeljne zakone, koji, budući da su baza društvenog organizma, moraju biti solidni i intranzigentni da bi uistinu i uvijek štitili zdravlje svih«.76 »Nije dosta da je srce dobro; ono mora biti razborito i hrabro. U društvenom redu takva osjećajnost zasljepljuje duh i čini ga da u teoriji podupire nakazne terete, veliča nemoralne i zlokobne prakse. Nije li jedan od tih lažna samilost koja teži da opravda eutanaziju i da čovjeku oduzme očišćavajuću i zaslužnu patnju?«77

Pasivna eutanazija

Sve što je dosad rečeno odnosi se na *pozitivnu eutanaziju* u objektivnom smislu. To vrijedi i za *negativnu ili pasivnu eutanaziju*, kad se hotimično ispuštaju redovita i normalna terapijska sredstva koja se imaju na raspolaganju, i koja bi mogla sačuvati život bolesnika, a ispuštaju se s direktnom nakanom da osoba umre. Tako npr. griješe oni koji neće da zovu liječnika, samo da bolesnik umre, neće da uzimlju lijekove s nakanom da sebi prikrate život. Tako se mogu ogriješiti i oni kojima je povjerena briga za druge, npr. roditelji prema djeci kad npr. majka neće da doji dijete s nakanom da ga prepusti smrti; liječnici prema povjerenim im pacijentima. Griješe jer ispuštaju tešku dužnost štititi život povjerenih im osoba.

73 Isto, str. 264.

74 RR. *Problemi di coscienza*, Assisi, 1967, str. 334—335.

75 Pio XII., AAS 49 (1957), str. 146.

76 Perico G., nav. dj., str. 191.

77 Pio XII., AAS 39 (1957), str. 483.

Negativnost takve eutanazije posebno se ističe, kad se ona vrši iz niskih utilitarističnih ili egoističkih motiva. Tako se događa da se ispušta dužno liječenje pod tobožnjom izlikom da se bolesnika pusti da umre u miru, a u stvari to je skrivena eutanazija kad se tiho eliminiraju oni za koje se pretpostavlja da će vjerojatno dugo bolovati ili će biti apsolutno nesposobni da se uključe u proizvodnju.

Liječnik nije odgovoran ako ne primijeni nužna sredstva zbog toga što se bolesnik, rodbina ili roditelji, kad se radi o maloljetnicima, tome suprotstavljaju. Grijeh je u nemoralnoj volji bolesnika ili rodbine protiv čije volje liječnik ne može intervenirati. Savjestan liječnik učinit će sve da bolesnika i zainteresirane uvjeri o prikladnosti intervencije. Neki teolozi smatraju »da je liječniku dopušteno postupiti maskirajući svoje djelovanje i simulirati svoju pravu nakanu, kad bi to bio jedini način da nadvlada protivljenje koje isključivo diktira neosnovani strah većim zlom«. ⁷⁸

Od ubilačke eutanazije treba razlikovati *ublažujuću eutanaziju*, tj. onu njegu s kojom liječnici umirućem ublažuju bolove da bi umro u miru. Dozvoljeno je umirućem koji teško pati davati lijekove da mu se ublaže bolovi iako će oni indirektno ubrzati smrt, a bolesnika lišiti svijesti. Davati takva sredstva s nakanom da se »izazove ili ubrza smrt nije dozvoljeno, jer se tada želi direktno raspolaganje sa životom«. Ako aktualno stanje znanosti ne raspolaže s drugim lijekovima osim takvim koji skraćuju život, iako se ti daju samo s nakanom da se ublaže bolovi, a ne da se ubrza smrt, takvi se lijekovi mogu davati. »Još valja vidjeti postoji li između ta dva učinka razborit razmjer — dostatna kompenzacija vrednota, da li korist jednog učinka (ublaženje bolova) nadoknađuje štetu drugoga (ubrzanje smrti), zatim da se u korištenju narkotika ne prijeđu granice onoga što je praktički nužno.« Treba pri tome nastojati da se bolesniku svijest potpuno ne oduzme ili znatno zamagli, ili barem da s vremena na vrijeme dođe k svijesti; drugim riječima ne smije se bolesniku oduzimati mogućnost da se u punoj svijesti pripravi na smrt. Ako narkotik trajno oduzima svijest ne smije se davati bolesniku koji nije ispunio svoje moralne i vjerske obaveze, niti se to može učiniti bez bolesnikova pristanka. Protiv djelomično ili potpuno bezbolne smrti nema se što primijetiti. Međutim, ako bolesnik odbija ublažujuće lijekove i želi vrhunaravno iskoristiti posljednje patnje sjeđinjujući se s Kristovim patnjama i umiranjem, njegova se volja mora poštovati. »Davati narkotike s jedinom svrhom da umirući ne bude svjestan kraja života ne bi bio uspjeh moderne terapije nego praksa koju treba požaliti«. ⁷⁹

Nitko, pa ni liječnik, *nije dužan pri liječenju upotrebiti izvanredna sredstva*, kako to tumači Pio XII.: »Naravni razum i kršćanski moral propisuju da čovjek ima pravo i dužnost, u slučaju teške bolesti, slijediti nužni postupak da očuva svoj život i svoje zdravlje. Ali, normalno, dužnost je samo upotrebljavati redovita sredstva — prema okolnostima osobe, mjesta, vremena, kulture — tj. sredstva koja nisu preteški

⁷⁸ Rizzo C., u *Problemi di coscienza*, Assisi, 1967, str. 335—336.

⁷⁹ Pio XII., AAS 49 (1957), str. 143—147; AAS 50 (1958), str. 694—695.

teret osobi i drugima. Jedna stroža obaveza bila bi odveć teška ljudima i činila bi odveć teškim postignuće većeg i važnijeg dobra.⁸⁰ »Suočen s neizlječivim bolesnikom liječnik — neovisno od pitanja da li će jedan takav život koristan ili plodonosan za bilo koju zemaljsku svrhu — treba primijeniti onu normalnu mjeru umijeća i marljivosti, svaki put kad vidi da prijete akutna komplikacija. Ali u čemu se sastoji ta normalna mjera moralista ne može liječniku u općoj liniji odrediti. Sam će liječnik u svjetlu savjesti, promatrajući normalne zahtjeve bolesnika i rodbine, odlučiti.«⁸¹

Bolesnik koji se nalazi na kraju, »in extremis«, ne mora se, ako neće, podvrgnuti opresivnim i mučnim intervencijama koje mu ne mogu povratiti zdravlje nego samo vode besmislenom zatezanju smrti. Liječnik nikad ne smije osobi oduzeti etičko pravo da u miru umre. Liječi se osoba, a ne bolest. Bitna je razlika između ubiti i dopustiti ljudskoj osobi da mirno umire. »Ne vidim nužnosti da se umjetno održava biološki život u odrasloj osobi ili djetetu danima ili mjesecima kad nema nikakve nade da će ta osoba opet postati svjesna i biti sposobna da se osobno izražava«, piše B. Häring, pozivajući se na kar. M. Pellegrina.⁸² »Ako su određeni dijelovi mozga nepovratno oštećeni ('molekularna smrt mozga') intenzivni zahvati reanimacije vode samo prema organskom vegetiranju. Osobni život tada više ne postoji, niti se može očekivati. Zahvati koji uzdržavaju život u takvim slučajevima ne trebaju se primjenjivati, a ako se već primijene, treba voditi računa o nizu međunarodno utvrđenih kriterija, pa kad se utvrdi smrt, treba ih prekinuti. Odluka za primjenu intenzivne terapije, odnosno odluka za prekidanje iste ostaje teški medicinski problem, makar je kod toga angažirana čitava ekipa stručnjaka. Nisu odlučujući samo medicinski momenti, npr. u slučaju neizbježne ograničenosti prostora za intenzivnu njegu kad istodobno više bolesnika potrebuje intenzivno liječenje, tada se onaj koji je odgovoran mora odlučiti prema indikacijama, prognozama i prema okolnostima, uzimajući u obzir i razne druge vidike (opće dobro), na izbor i redosljed pacijenata.«⁸³ Pio XII. se izrazio za reanimaciju, da se, ako nema nade u uspjeh, a za »obitelj je to teški teret koji joj se u savjesti ne može naložiti, opravdano može inzistirati da je liječnik prekine.«⁸⁴

Liječnik E. Bon napominje da treba računati i na mogućnost novih medicinskih otkrića koja ponekad i »in extremis« mijenjaju situaciju, pa nadodaje: »na koncu ne smijemo zaboraviti na mogućnost čuda, bilo potpunog koje ozdravlja, bilo djelomičnog koje ukida bolove, bilo moralnog koje daje rezignaciju i milost podnašanja bolova, a znamo da je ovo čudo vrlo često.«⁸⁵

⁸⁰ Pio XII., AAS 49 (1957), str. 1031—1032.

⁸¹ Häring B., *La legge di Cristo*, Brescia, 1963, str. 273.

⁸² Häring B., *Etica medica*, Roma, 1973, str. 185.

⁸³ Vodopivec M.-Kapferer, *Handbuch der Pastoraltheologie V*, Freiburg, 1972, str. 124.

⁸⁴ AAS 49 (1957), s. 1032.

⁸⁵ Bon. E., *Medicina e religione*, Torino, 1951. str. 358.